

DRÁMAI TÉMA ÉS VALÓSÁGFEDEZETE

Goran Sztefanovszki: *Hi-Fi*. Ka novoj drami. Tribina, Belgrád, 1983.

Sokaknak meglepetés, mégis magától értetődő, hogy Goran Sztefanovszki írói műhelyében megszületett eddigi alkotói érdeklődésével összeegyeztethetetlen, habitusába viszont könnyen beilleszthető új drámája, a *Hi-Fi*. Rövid időn belül több bemutatót ért meg az ország különböző pontjain, jelezve a mai tárgyú, nemzedéki ellentétekről szóló megalkuvás nélküli művek iránti fokozott érdeklődést. Íróra és művészre vonatkozó megállapításunk látszólagos kontradikcióját feloldandó Sztefanovszki munkásságának irányultságát és saját maga nemzedéki hovatartozását kell összevetni. Pontosabban: nemzeti és nemzedéki kötődéseit.

Sztefanovszki fiatal macedón értelmiségi, írói indulása pedig a hetvenes évektől datálódik. Tudatát ez előbbi befolyásolta, életformáját az utóbbi határozta meg. Lineárisan következik tehát, hogy érdeklődését kezdetben a macedón nemzeti sors okkupálta, a múltba néző identitáskeresés, abban is az erkölcsiség és helytállás kérdései foglalkoztatták. Determináltságának e másik köteleke ihlethette most a *Hi-Fi*-re, a kínos közösségi kapcsolatok felmérésére, s ez a dráma immár: nemzeti vonatkozásokon felülemelkedve egész hazai valóságunkra érvénnyel bír. A történelmi múltban tett vándorlásaik: rettenetesen fontosnak tűnt számára a macedón nemzeti helytállás példázása; a Vadhús és a Helyben-repülés kései utódainak vizsgálata viszont sokkal profánabb, ám univerzálisabb problematikát bontott ki. Mind a tudat, mind pedig a létforma stigmáját magán viselő alkotások autentikus Sztefanovszki-dramák. A *Hi-Fi* szerkezetében, felépítésében is, bár témája újdonság az író opusában, fellelhetők előző munkáinak nyomai, eszköztárának jellegzetességei, erős konfliktusérzéke, mondatainak háttértartománya. Sztefanovszki most is egy adott család keretében tapogatja le a drámai témát. Minimális számú mellékszereplője rendkívül fontos jelenlétével kapitálisan szolgálja az írói szándékat, hőse rászánja magát a személyi terrorra. Persze, ha csupán a már jelzett nemzedéki meg nem értésben merü ne ki a mű mondandója, elmerülne a hasonnemű drámák irdatlan tömegében, melyek itt-ott még a család intézményének felbomlását is kábrándult kritikával ostromozzák. Sztefanovszkinak sikerül történelmi kulisszák nélkül is felvázolni a háború utáni három nemzedék gondolkodásmódjában, életfelfogásában, lényegében azokat a rövid történelmi szakaszokat, amik a meg nem értést előidézik, amik céljaiknál, feladataiknál fogva különböznek egymástól, és ebből adódóan kitermelték a maguk embertípusát, azok önkörébe zárt szemléletét. Szereplőit szociológiai státusokon kívül a gyorsan változó világhoz való viszonyuk is élesen differenciálja. Szabadságeszményük, cselekedeteik következetessége vagy következetlensége ennek tudható be.

A fabula rendkívül egyszerű. Boris, a nagypapa öt éves börtönbüntetésé-

nek letöltése után hazaérkezik, és lakásában számára felfoghatatlan dolgokat talál. Annak idején részt vett az ország szabadságának kivívásában, utal is egy helyütt az erdőben eltöltött sanyarú időkre, később holmi tisztségviselő lett belőle, de egyszer kitörő ösörömében ittasan úgy megszorongatott valakit, hogy az a helyszínen szörnyethalt. Boris a múlt embere, dogmatikus, félművelt, csetlik-botlik a megváltozott világban. Felméri a helyzetet, és úgy véli, kötelessége visszaállítani a „rendet”. Nekigyürkőzik, hogy sajátos módszereivel, meggyőzéssel, erőszakkal gátat vessen a tőle idegen, elveivel össze nem egyeztethető irreverzibilis folyamathoz.

Lánya, Sonja képviseli a pragmatista középgenerációt. Ő az apák által kivívott szabadság továbbépítője, tudományos pályán, egy rossz házassággal a háta mögött; életét teljesen lefoglalja a mindennapos kenyér- és pozícióharc. Érzelmileg kiürült, teljesen indifferens mások iránt, fiának, Matejnak, nevelését elhanyagolta, van egy arab ismerőse — megszokásból, ahogy az ember lánya kutyát vagy kanárit tart magának. Gépies, unott, fáradt, hétköznapijai kioltották belőle a lobogást.

Matej a legfiatalabb ebben a családban. Apja után nyugdíjat folyósítanak neki. Mivel képtelen volt együtt élni anyjával, nagypja börtönbüntetése alatt átköltözött annak lakásába. Ezt aztán saját beat ízlésének megfelelően alakította át, mint az írói didascaliákban olvashatjuk, mindenfelé „hangszerek, elektromos berendezések, szétzerelt hangszórók, erősítők, hangfalak, szerszámok hevernek. Tele hamutálcák, üres poharak és üvegek. A falakon pop és rock posterek, képek”. Ilyen környezet fogadja régi otthonába hazatérő, megrökönyödött nagypapját. Mondani se kell talán, hogy Matejt a felnőttek világa cseppet se érdekli, fitymül a hagyományra, konvenciókra, a számára is megteremtett szabadságban a saját szabadságeszményét kívánja megvalósítani. Érdekeli a jó zene, a szabad szerelmet, a barátságot, közvetlenséget, individualitást, a cselekedetek függetlenségét. Boris egy ízben ráparancsol, esküdjön meg arra, amit legjobban szeret, és Matej a cinizmus árnya nélkül, nyíltan megválaszolja, mit szeret az életben legjobban: „Baszni”. Boris felháborodásában rákiált: „Nem szégyelled magad?” „Minél szegénytelesebb, annál édesebb” — mondja Matej, s aztán kijelenti, valójában semmit sem szeret. „A szabadságot, a hazát?” — faggatja tovább nagypapja. Matej kitérő választ ad.

A dráma első része Boris tapasztalatgyűjtésével telik el. Meg akarja ismerni, úgymond, belülről ezt a számára érthetetlen világot, amire visszatérésekor talált. Ezért kérdez annyit, tájékozódik. Valójában csak a felfordulást, a káoszt, egykori eszményeinek megtüprását látja, mintha valami rossz szellem költözött volna ide távollétében. Elhatározza hát, hogy visszaállítja a rendet. Az ő rendjét — az ő portáját. Átneveli unokáját, a jövő letéteményesét; saját képére formálja át — legalábbis formálná. A dráma második része a kudarcba fulladó nagy kísérlettel telik el. Mert

Boris és Matej nem ért egymás nyelvén, a vérségi kapocs nem elegendő biztosíték a kettejük közötti szakadék átívelésére. A kényszerítés, az erőszak pedig mint a meggyőzés módszere nem éppen szerencsés választás. Akkor már inkább a példakép. Csakhogy ennek Boris a maga zagyva ideológiájával, túlhaladott eszméivel, kispolgári megrögzöttségeivel semmiképp se felel meg. A léggör még iszonytatóbb, Boris jó szándékú átnevelési kísérlete Matej számára a poklot jelenti. Igazolódik a közmondás, miszerint a pokol országútja jó szándékkal van kikövezve. Ahogy Mrozek Tangójának Arturja is jó szándékú erőszakkal kívánja megváltoztatni a világot, megszüntetni a zűrzavart, s uralomátvétele mégis mindenkinek kinszenvedést jelent.

Túlzás volna nemzedékek harcáról beszélni Sztefanovszki darabjával kapcsolatban, klasszikus dramaturgia konfliktusok sincsenek benne, a dráma valójában a kapcsolatok hiányán alapozódik. Valamikor útközben rövidzárlat történt, tartós, ki nem javítható rövidzárlat. Boris, Sonja és Matej se megérteni, se megközelíteni nem tudja egymást. Külön pályájú bolygók, a kapcsolatteremtés lehetősége nélkül. Egyszerűen nem értik egymást. Ahogy Boris is csak bohóckodik abban a nemzetközi társaságban (amerikai, orosz és arab), melybe érkezéskor belecsöppen. Nem tud konzerválni nyelvükön, hiába a nagy ötlet, hogy gyorsan összebékíti a lakásában összeverődött „nagyhatalmakat” és a „harmadik világot”, de mikor aztán úgy érzi, betelt a pohár, pojjáca dührohámában zagyva monológot vág le, kirúg minden „jött-mentet a lakásából”, megtisztítja a terepet maga és Matej számára. Ahol aztán szintén nem fognak érteni egymás nyelvén.

A dráma központi metaforája a hi-fi (high fidelity). Boris erről a fogalomról Mirától, Matej kedvesétől, értesül először. Mira nyelvszakos, éppen tanul, mikor az öreg kislabázza ezt a betűszót a magnetofonról. Rá is kérdez nyomban, mit jelent. „MIRA: Magas fokú hűség. — BORIS: Minek a magas fokú hűsége? — MIRA: A hangnak. A reprodukció hű az eredetihez. — BORIS: Ha tegnap meghaltam volna, sose tudom meg. — MIRA: Holnap is meghalhat. — BORIS: Ne magázzál engem. Mintha egy fal volna közöttünk. (Szünet.) Ugye, lehet az ember is hi-fi? Hű önmagához? — MIRA: Annak kell lennie. — BORIS: És ha nem az? — MIRA: Szenvedni fog.” Borisnak ettől fogva opszezzsiója lesz a hi-fi. A magas fokú hűség önmagához, felfogásához. Ezt akarja következetesen megvalósítani. A maga skrupulusokkal, megszokásláncokkal gúzsba kötött életét, felfogását továbbadni, reprodukálni M tejjben, és ugyanakkor önmaga „elvéihez” is hű maradni. Sztefanovszki pontosan diagnosztizálja őt, amikor a következő szöveget adja szájába: „Egész életem úgy telt el, mintha kórusban lettem volna, mely valami nagyon fontos dalt énekel. Borzasztóan kellene vizelnem, de nem szabad megbotanom az éneket. Énekeljek hát, vagy szorítsam vissza a szükségemet. Igaz, időről időre kipisálok oldalra, persze csak titokban, a nadrágon keresztül. Ti meg

olyan kórus vagytok (mondja Matejnak — G. S.), amelyik pisál. Ha valamelyiktekre rájön az éneklés, magában énekel, hogy ne zavarja a többieket. Könnyebb visszatartani az éneklést, mint a vizelést.” És Matejtól ezt a szellemet követelik meg átnevelési akciója során. Erkölcsi alap híján távlatokat felmutatni képtelen dogmatikus szemlélettel. Milyen ethoszt propagálhatna ez a vén kecske, aki a maga „hi-fi”-jével még mindig megnyalná a sótot, hiszen egy pillanatban annyira lealjasul, hogy unokájának kedvesével kezd ki. Minek a nevében és jogán avatkozik unokája életébe? Mikor féligazságaiból és frázisaiból kifogy, az utolsó érvhez menekül, ő az öregebb, tehát minden úgy lesz, ahogy ő akarja! Boris saját „hi-fi”-jét erőlteti, tekintet nélkül a másik ember „hi-fi”-jére. Drasztikus, ellentmondást nem tűrő „pedagógiája” a bilincs használatát se veti meg; ezt a bilincset emlékül hozta haza a börtönből, ezt a börtön-szellemiséget, módszert honosítja meg saját otthonában is. Mára aztán szemébe vágja, hogy „a te »hi-fi«-d sárból van összetákolva. Kocsonyás anyagból, mely takonyként lóg, nem áll egyenesen, lefelé, a földre irányul, átcsurog az ujjaid közt. Nincs az a szobrász, aki ebből az anyagból valami tisztességest tudna csinálni. Alaktalan vagy: Alig létezel. Újból kérjél bocsánatot, hogy még egyszer elkezdhesd és megint adj okot arra, hogy nem kezdted el és magyarázatot arra, miért nem kezdted el. Időközben pedig hatalmaskodjál és anatemizálj. Mindezt locsold meg zsíros humorral. Amit ebben a házban művelsz, semmilyen elvvel nem egyeztethető össze. Egyszerűen értelmetlen”.

Értelmetlen vagy nem, Boris nem tanakodik a dilemmán. Ő teremtette ezt a világot, önmagát állítja mércéül, s bár maga is disszonáns jelenség, a disszonanciát kívánja megszüntetni másokban. Ha muszáj, brutális módon.

Sztefanovszki a dráma első részében szinte parodizálja a nemzedéki hullámzavart, a második részben viszont kíméletlen véleményt mond arról, hová fajulhatnak a dolgok, ha egyik fél vindikálja magának a jogot, hogy a másik nevében beszéljen, ha a természetes folyamatokat anakronisztikus tendenciával visszafordítani igyekszik. Hiszen a kontaktushiány még elviselhető, a jövő kialakulhat nélkül is, de megbocsáthatatlan hiba, s talán bűn, holmi rozszant ideálok nevében tönkretenni a felnövő nemzedéket. Jóakarató embertelenségre szomorú történelmünk nem egy példával szolgálhat.

A gondolkodásmód és életvitel integritása elleni támadás súlyos következményekkel járhat. Bizonyító erővel mutatja Stefanovszki drámája. A benne felvázolt családi viszonylatok az áttételt sugallják szélesebb horizont felé. Mint azt egyik színikritikusunk pregnánsan fogalmazta, a Hi-Fi mai világunkkal való összefüggésében a manipulációról, az agymosásról, a lobotomiáról tanúskodik, drámai megfogalmazásában pedig az antik tragédiákra utal vissza.

Ambivalenciája mikro- és makroközösséget egyaránt magába foglal.
Goran Sztefanovszki a Hi-Fi után több lett, mint tehetséges fiatal macedón drámaíró.

GUELMINO Sándor

KÉMHISTÓRIA BALKÁNI MÓDRÁ

Dušan Kovačević: *Balkanski špijun*, (Balkáni spion). Ka novoj drami, 1., Tribina, Beograd, 1982.

A komédia hiánycikk, mondogatják már huzamosabb ideje, pedig van vígjáték, és vannak vígjátékírók is, legalább néhányan. Csakhogy komédia és vígjáték ürügyén könnyen romló árut hirdetnek, látványt és ötletet tartalom helyett. A komédia-hiány azóta még láthatóbb, amióta az abszurd színház egyik (a nagyobbik?) része komédiának mondja magát (a Csehov-hagyomány folytatásának jegyében?). Ez a változás is egyik okozója lehet a komédia-válságnak; az abszurd színház — nem úgy, mint Csehové — csak a könnyebb megoldás kedvéért, mintegy elterelő manőverként folyamodott a komédiához, hogy sokféle és sokszerű bizonytalanságából kiutat leljen. Bizonytalansága mind önmegnevezésében mind befogadásában egyaránt felismerhető. Éppen ezért lehet ez a bizonytalanság egyben gyümölcscsőz és eredményes is; lehetőség az oly könnyű sematizmus, az oly gyors megmerevedés elhalasztására. A komédia viszont, vagy amit komédiaként kérnek számon a hiányt kiáltók, mindig közelebb van a sémához, a merev formához, mint a dráma más műfajai; a befogadás megkönnyítése végett akár szándékosan is belép a séma lágy meleggel bélelt bugyrába.

Az elmúlt években a belgrádi színpadokon egy új drámaíró jelentkezett, Dušan Kovačević személyében. Siettek is felkarolni, színházak, rendezők, kritikusok hirdették jó hangosan és valóban joggal a tehetségét, a rátermettségét, dramaturgiai képességeit és a közönség is gyorsan befogadta, minden darabja sikerdarabnak számít. Aligha lehet itt szó könnyen halványuló gyors felívelésről. Dušan Kovačević jó komédiaíró híre tartós, színházi sikerei ismétlődnek. Például az új darabban, a Balkáni spion cíművel is.

Egy verseci, valóban „vidéki” előadásban láttam a darabot, amelyben legfeljebb a kémüldöző főszerepben játszó színész játéka lépte át a dilettáns színészi szintet, minden más elkedvetlenülően alacsony színvonalú és jelentéktelen volt. Pedig a verseci előadást a darab ősbemutatójának mondták. A közönség így is „fogta”, elsősorban a szövegnek köszönhetően. Úgy látszik a szövegben van annyi erő, hogy a színvonalatlan előadás ellenére is megmutassa értékeit. Elég furcsa helyzet. Rossz komé diaszövegeknek (és -íróknak) jó előadás gyakran teremt (múló?) hírne-